

TRADITIONSBÄRARNA

Medeltida hantverkspår: ”Tyskhugget”

Inom historiska kretsar brukar man tala om 1100-talet som ett *försvunnet århundrade* beroende på att det finns mycket litet av skriftliga källor som visar vad som hände inom svenskt område under denna tid. Detta betyder att de ledtrådar som kan fylla ut källmaterialet är av nationellt intresse. Bevarade byggnader och föremål från denna tid samt de tolkningar som görs av dessa har under en lång tid varit viktiga pusselbitar i berättelsen om medeltiden. Eftersom vi i Sverige har ett mycket stort antal helt eller delvis bevarade 1100-tals träkonstruktioner som är delvis okända och bara sporadiskt undersökta, finns det ett stort källmaterial som är otillgängligt för forskningen.

Rekonstruktionen av Södra Råda medeltida timmerkyrka (uppförd ca 1310, numera nedbrunnen) som pågår har skapat en arbetsmetod hos deltagande timmerhantverkare. Den innebär att hantverkaren använder sin undersökande och analytisk förmåga och genom en processuell fullskalig rekonstruktion återskapar de tankar och handlingar som de medeltida byggarna hade. Den nya kunskap som vi har tillskansat oss gör att vi genom att studera material, val av metod och verktygspår kan bidra med nytt källmaterial till forskningen om medeltiden.

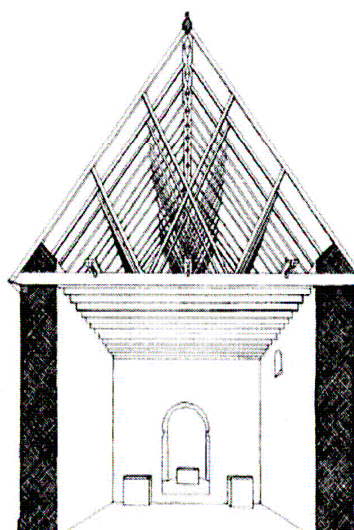
Vi önskar med denna publicering som sker på traditionsbärarnas hemsida ge exempel på några olika iakttagelser och upptäckter

Utförda av Daniel Eriksson, Mattias Hallgren och Bengt Bygdén vid undersökningar av det medeltida källmaterialet.

Innehållet vänder sig till kollegor, antikvarier, forskare och en allmänt intresserad allmänhet.

Bakgrund

Taklagen från 1100-talet består i regel av en konstruktion som en gång varit synliga från kyrkorummet. Takstolen består av en ram bestående av en bindbjälke och två högben som sammansatts till en triangel. Därefter har man fyllt triangel med stöttor från bindbjälken i samma vinkel som högbenet upp mot mötande högben. Takstolarna sitter oftast mycket tätt (cc 60) och konstruktionen har iblandnockås och åsar längs bindbjälkarna.

Principsektion i ett romanskt taklag, vilka ursprungligen har stått öppna mot kyrkorummet, ritning P. Sjömar, 1995.

Behuggning

Gemensamt för de medeltida kyrkorna är att allt *synligt* konstruktionsvirke som timmer i väggar, bjälkar och sparrar är behugget till fyrkantiga virken.

Det finns ingenting som har kvar något av sin runda form, något vi kallar vankant.

Allt är noga skrätt till skarpkantade fyrkantiga bjälkar som dock följer stockens dimensions förändring i rot och topp. Att bearbeta virket på detta sätt innebär att ca 40 procent av allt material under mycket möda förvandlas till stickor och spån. Det är också tydligt att delar som är särskilt synliga från kyrkorummet i högre grad än annat blivit noggrannare bearbetad. Likaså ju närmare vi kommer koret.

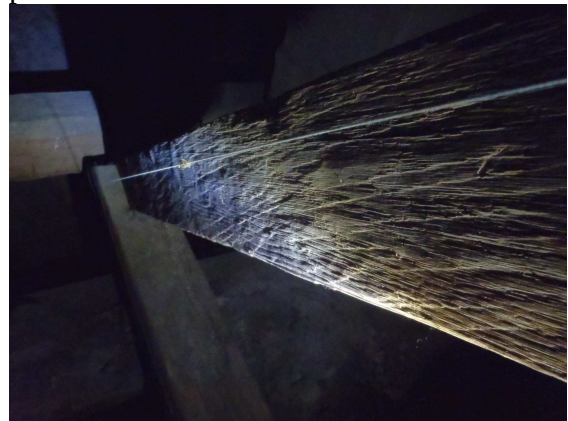
Vi har i många bevarade romanska taklag uppmärksammat att det förekommer två till typen mycket karaktäristiska behuggningspår i de fyrkantshuggna bjälkarna som ingår i takstolarna.

Sprätthuggningspår: Behuggningen har skett i virkets fiberriktning i en slinthuggningsteknik, där yxan skär in och ut ur träet i samma hugg, ofta utförd i ett stråk längs hela stockens längd, vilket innebär att huggaren gått längs stocken flera gånger. Slutresultatet blir att stocken får flera behuggningsband längs sidan. Behuggningen utförs ofta med mindre typ av yxa. Kanske mellan 6 –8 cm bred

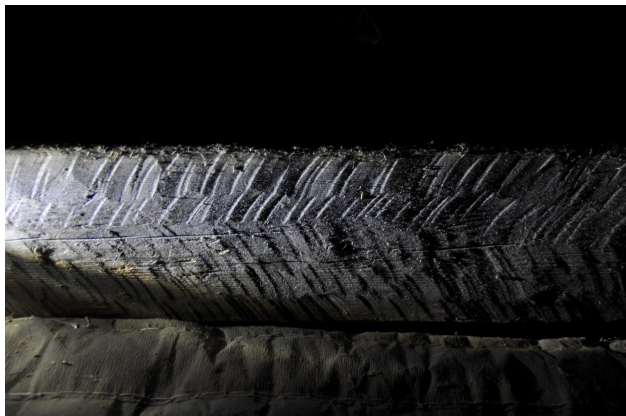

*Sprätthuggning på sträva, Suntak kyrka.
Foto B.Bygdén*

Bredbilning eller skrädning: är den andra typen av behuggning som sker tvärs mot fiberriktningen och utförs med en bredare yxa vars egg kan vara saxslipad d.v.s. en egg som inte har en v-formad slipning som en kniv utan där minst ena sidan är rak som på en sax.

*Bredbila/skrätt på högben, Forshem kyrka.
Foto B.Bygdén*

*Sprätthuggning på bindbjälke, Skalunda kyrka.
Foto b. Bygdén*

Bredbilad/Skrädd bindbjälke, Od kyrka. Foto b.bygdén

” Tyskhugget”

När båda typerna av behuggning förekommer på samma bjälke och där sprätthuggningen huggits bort med bredbilen uppstår ett spår vi kallar för *tyskhugget*.

*Tyskhugget på bindbjälke, Od kyrka.
Foto: B.B*

*Tyskhugget på stötta, Forshem kyrka.
Foto B.B*

*Tyskhugget på bindbjälke, Sveneby kyrka.
Foto B.B*

Vi har konstaterat att i taklag med tyskhugget virke finner vi också delar av

virket som har kvar hela sin sprätthuggna yta och då förefaller det virket sitta på platser som INTE har varit direkt synliga från kyrkorummet. Som exempelvis i Forshems kyrka där bindbjälkarna är mycket väl behuggna och hyvlade på de delar som ursprungligt varit synliga från kyrkorummet. Den av stocken som ligger på murkrönet har kvar sin sprätthuggning.

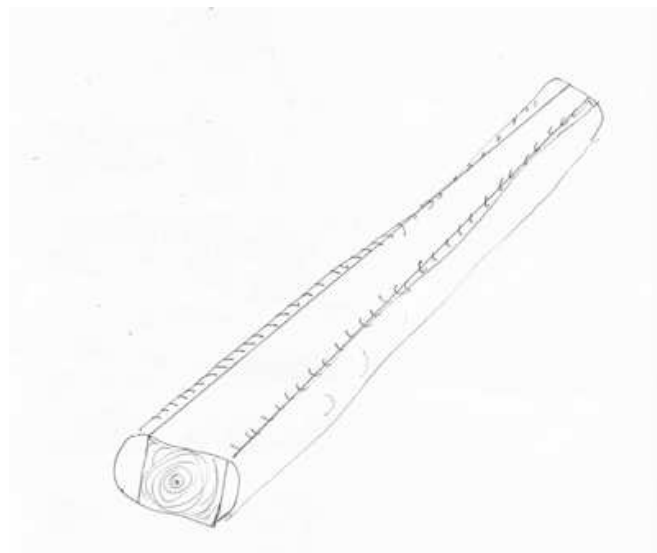

Sprätthuggning som lämnats orörd på bindbjälken där de inte kan synas från kyrkorum. Forshems kyrka. Foto: B.B

Sprätthuggningen har utförts först och vår bedömning är att efterhuggningen skett på sin höjd efter att en viss torrhet på ytan har inträtt. Alltså kan timret ha levererats sprätthugget, kanske av traktens bönder och då på kyrkplatsen efterhuggits av någon som ansåg att behuggningen inte höll måttet. Kanske en anlitad byggmästare från kontinenten, med en annan syn på behuggna ytor. Den ”tyska” byggmästaren hugger därmed bort sprätthuggningsspåren med sin kontinentala bredbila.

Att det finns kvar sprätthuggning i kanterna kan bero på att man inte velat utmana ödet och spräcka ur eller hugga fel vid kanterna, vilket är lätt hänt. Tänkbart är att sprätthuggningen är en nordisk tradition som här möter en kontinental tradition då de tidiga stenkyrkorna ofta hade utländska byggmästare. Om teorin stämmer är det mycket intressant att kartlägga de kyrkor som har detta fenomen och självklart också de som inte har detta.

Bilden nedan visar en stötta i Gökhem kyrka (tidigt 1100-tal). På den kan man tydligt se att sprätthuggningen kan ge ett ganska speciellt utseende och upplevas orakt hugget. Bilden är tagen från öster. Som regel är det sidorna mot väster som var synliga för sockenborna och som har de finast bearbetade ytorna.

Skissen ovan föreställer en rundstock som huggits på två sidor och sedan lagts ned för att bli påmärkt de linjer som tar ut en furkantig skarpkantad bjälke. De utritade strecken visar att en del av de första "linjehuggsmärkena" skulle bli borthuggna och inte som i de fall vi sett förekomma längs hela bjälkens sida.

En annan teori som kan vara möjlig är att tyskhuggningen är spår från en metod att hugga efter en rak linje. När man försöker hålla sig efter en linje så hugger man gärna små hugg längs kanten och med fibrerna för att sedan med kraftfullare hugg avverka virket mellan de båda linjerna, ofta mer tvärs fibrerna. Det som talar emot detta är, förutom det som nämnts tidigare, är det faktum att spåren förekommer i lika stor grad på bjälkarnas "breda sida". En stor del av linjeriktningshuggen på bredsida försvinner då man tar ut en fyrkantstock. Men det går förstås inte att helt utesluta att spåren är en rest av *linjehuggning*.

Tyskhugget på Bindbjälke daterad 1100-tal. Norra Mellby kyrka

En processuell rekonstruktion kommer att företas av traditionsbärarna under våren 2013.

För mer info kontakta oss i nätverket via Traditionsbärarna.se.

Bengt Bygdén 2013-02-06.